

مدیریت و برنامه ریزی فضایی مناطق کلانشهری^۱ در عصر جهانی شدن اقتصاد

با تأکید بر منطقه کلانشهری تهران

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۳/۱۳

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۲/۱۳

دکتر منیژه لاله پور* (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه مراغه)
دکتر هوشنگ سرور^۲ (استادیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه مراغه)
دکتر رحیم سرور (دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه آزاد شهری)

چکیده

در دهه‌های اخیر فرایند جهانی شدن اقتصاد ساختار و سازمان اقتصادی-اجتماعی و فضایی ممالک را به‌گونه‌ای ملموس تحت تاثیر قرار داده است. این فرایند با یکپارچه نمودن اقتصاد کشورها، موجب سازمان‌یابی جدیدی از مناطق شهری به‌ویژه کلانشهرها در مقیاس جهانی شده، که دارای مناسبات و پیوندهای تنگاتنگ اقتصادی و اجتماعی هستند. این مقاله ارتباط فرایند جهانی شدن با توسعه مناطق کلان شهری به‌ویژه بازتاب‌های این پدیده در مدیریت و برنامه‌ریزی مکانی-فضایی مناطق کلان‌شهری را مورد بررسی قرار داده است. تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی و از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی انجام گرفته است. نتایج حاصل از مطالعات نظری و موردی مناطق کلانشهری نشان می‌دهد، تحولات ساختاری اخیر در اقتصاد جهانی بازتاب گسترده‌ای در تعدیل ساختارها و رویکردهای مدیریت و برنامه‌ریزی مکانی-فضایی این مناطق، به‌خصوص در تعدادی از کشورهای در حال توسعه جهت سازمان‌یابی فضای جغرافیایی مناسب برای ایفای نقش مطلوب در ابعاد ملی و جهانی داشته است. نتایج حاصل از بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های فضایی منطقه کلانشهری تهران نیز نشان می‌دهد، با وجود گسستگی در دیدگاه‌های توسعه کلان شهر تهران، حداقل در سیاست‌ها و برنامه‌های فضایی دو دهه اخیر به تحولات ناشی از جهانی شدن اقتصاد مناطق کلانشهری و استفاده از قابلیت‌های و توانمندی‌های بالقوه توجه شده است. با این حال به دلیل حاکمیت ساختارهای سنتی مدیریت و برنامه‌ریزی دولتی، عملاً این منطقه واکنش‌های مناسبی به الزامات ناشی از فرایند جهانی شدن اقتصاد نداشته و از جایگاه مناسبی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برخوردار نمی‌باشد.

واژه‌های کلیدی: مدیریت و برنامه‌ریزی فضایی، مناطق کلان شهری، جهانی شدن اقتصاد، تهران

¹ Metropolitan area

* نویسنده رابط: M.lalepour@gmail.com

² h.sarvar1351@gmail.com

۱- مقدمه

جریان فزاینده سرمایه^۱، کالا، اطلاعات، نیروی کار و مردم در خارج از مرزهای ملی از ابزارهای جهانی شدن اقتصاد می باشد. تسهیل در انتقال و جابه جایی متغیرهای اقتصادی جهانی شدن موجب سرمایه گذاری های جدید مالی و تولیدی در مناطق مختلف جهان شده است. در این میان مناطق کلان شهری به علت تمرکز و برخورداری از منابع بالقوه تولید و نیز بازار مصرف از مکان های مهم در جذب سرمایه های سیال بوده و از این نظر نقش مهمی در توسعه منطقه ای و ملی کشورها ایفا می کنند. این مسأله برای کشورهای در حال توسعه به دلیل نیاز حیاتی به سرمایه مالی و فنی در حال حاضر یک فضای رقابتی را بین این کشورها ایجاد کرده است. به گونه ای که برای ورود به این عرصه قرار داده اند. همان طور یکه مناطق کلان شهری را به عنوان مقرر اصلی ورود به این عرصه قرار داده اند. همان طور یکه در ادامه مقاله اشاره خواهد شد در دهه های اخیر شاهد تدارک و اجرای برنامه های جامعی در برخی از مناطق کلان شهری کشورهای در حال توسعه به منظور افزایش کیفیت زندگی و ایجاد فضاهای پاسخ گو به کارکرد های جدید اقتصاد جهانی، هستیم. بررسی برنامه ها و طرح هایی که در مناطق کلان شهری نظیر کوالالامپور، شانگهای، پکن، استانبول، بانکوک و... تهیه و در حال انجام می باشد از اهمیت تحولات جهانی و اقدام به موقع و مناسب مدیریت و برنامه ریزی فضایی این کشورها حکایت دارد. بررسی تجربیات مدیریت و برنامه ریزی شهرهایی نظیر سنگاپور، سنول، مانیل، تایپه، هنگ کنگ، جاکارتا، کوالالامپور، شانگهای در عصر جهانی شدن اقتصاد می تواند زمینه مناسبی برای اقدامات آتی برنامه ریزی فضایی مناطق کلان شهری کشورمان به ویژه تهران فراهم نماید. در حال حاضر منطقه کلان شهری تهران با مسائل و چالش هایی متعددی نظیر تسلط ساختار مرکز و پیرامون در نظام سکونتگاهی مجموعه، وسعت زیاد سکونتگاه های خودرو، کمبود منابع مالی برای توسعه و تکمیل زیرساخت های شهری، کاهش سرمایه گذاری داخلی و خارجی در بخش های تولیدی به دلیل فقدان زمینه های مساعد برای فعالیت های اقتصادی بازار گرا و غیره مواجه می باشد. از طرفی با فرایند جهانی شدن اقتصاد فرصت مهمی برای نقش آفرینی اقتصادی و اجتماعی مناطق کلان شهری نظیر تهران فراهم گردیده است. بی تردید در یک چنین فضای متضاد و پیچیده برای منطقه کلان شهری تهران که از یک سوء با مسائل و

¹ Foreign direct investment- Foreign direct investment (FPI,FDI)

مشکلات زیادی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی روبرو بوده و از طرفی می باید با سایر کلان شهرهای منطقه برای ایفای نقش های درخور در فرایند جهانی شدن اقتصاد به رقابت پردازد، یقیناً به رویکرد برنامه ریزی آمایش فضایی به عنوان وجدان عمومی برنامه ریزی ها در این منطقه نیاز می باشد، تا با بررسی عناصر فضایی و مکانی و جمع آوری و پالایش اطلاعات و در نظر گرفتن الزامات جهانی فضاهاى مطلوب و پاسخ گو به کارکردهای جهانی را در گستره‌ی فضایی آن طراحی کند. در این ارتباط سؤالاتی که برای محققین مطرح می باشد، اینست که با عنایت به واقعیت وجودی منطقه کلان شهری تهران در عرصه نظام شهری ایران و اجتناب ناپذیر بودن نقش پذیری این مناطق در عرصه اقتصاد جهانی، آیا در محتوای برنامه ها و سیاستهای فضایی آن، توجهی به تحولات ناشی از فرایند جهانی شدن اقتصاد و نقش پذیری کلان شهر تهران در این عرصه شده است؟ و نهایتاً آیا نظام برنامه ریزی و مدیریت فضایی منطقه کلان شهری تهران قابلیت های لازم را برای توسعه منطقه ای و ملی و ارتقاء جایگاه بین المللی آن فراهم ساخته است؟

۲- مواد و روش ها

روش تحقیق برای تبیین وضع موجود و یافتن پاسخی به سؤالات تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی است که در یک کلیت منطقی در قالب فرایند علمی تحقیق صورت می پذیرد. مراحل تحقیق بدین ترتیب است، که در گام نخست برای دست یابی به پاسخ سؤالات پژوهش نکات مهم پیرامون جهانی شدن اقتصاد و تاثیرات فضایی آن در جهان در حال توسعه به ویژه در مناطق کلان شهری و بازتاب هایی که در برنامه ریزی های فضایی-شهری آنها رخ داده، به شیوه مطالعه کتابخانه ای مورد بحث قرار گرفته است. در این راستا به ترسیم و تحلیل وضعیت برنامه ریزی فضایی و شهری انجام شده در دو منطقه کلان شهری کوالالامپور و شانگهای به عنوان دو نمونه از مناطق کلان شهری جهانی کشورهای در حال توسعه پرداخته شده است. جهت پاسخ به سؤالات پژوهش از طریق مطالعه اسنادی به تحلیل محتوایی سیاست ها و برنامه های مرتبط با منطقه کلان شهری تهران در ارتباط با نقش پذیری این منطقه در فرایند جهانی شدن اقتصاد پرداخته می شود. سرانجام با تلفیق و تطبیق مبانی نظری و سیاست ها و اقدامات اجرایی در مناطق کلان شهری مورد مطالعه، به تحلیل همسویی ها، ناهمسویی ها و نیز چالش های نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه

کلان شهری تهران با فرایند جهانی شدن اقتصاد و جمع بندی یافته ها و نیز بایسته ها و توصیه های لازم برای مدیران و تصمیم گیران مطرح شده است.

۳- چارچوب نظری

در سطح مطالعات نظری و تجربی، هدف از این تحقیق بررسی بازتاب های جهانی شدن اقتصاد در مناطق کلان شهری و نیز سیاست ها و اقدامات عملی این مناطق برای ایفای نقش در فرایند جهانی شدن اقتصاد می باشد. به این جهت با تعریفی از جهان شدن اقتصاد به تاثیرات این فرایند در بعد جغرافیایی و فضایی آن که همان ظهور شهر منطقه های جهانی^۱ و یا شهر جهانی^۲ است می پردازد. تاکید بیش تر به نحوه عکس العمل کشورها در مواجهه با فرایند جهانی شدن اقتصاد در برنامه ریزی مناطق کلان شهری می باشد، که بصورت موردی به برنامه ها و همچنین برآیند فضایی-اقتصادی آنها پرداخته می شود. جهانی شدن فرایند گسترش عمیق بازارهای جهانی کالاها، تولیدات و خدمات مالی است که از طریق توسعه ارتباطات و حمل و نقل و فن آوری شدت گرفته است. در این فرایند آزادی تجارت نیروی محرکه ای برای رشد سریع یکپارچگی بخش های مختلف (افزایش صادرات، جابجایی سرمایه های بین المللی) جهان در یک سیستم مالی جهانی و اقتصاد جهانی فراهم ساخته است. (بهکیش، ۱۳۸۰: ۲۴) تحولات مذکور تاثیرات مهمی در عرصه اقتصاد و فضا بر جای گذاشته است. رشد شرکت های فراملیتی و جابه جایی جغرافیایی تکنولوژی و سرمایه های انباشتی بصورت سرمایه گذاری مستقیم خارجی در بورس ها و فعالیت صنعتی و خدماتی در سرتاسر جهان، رشد شهرنشینی و تغییر جغرافیای جهان از روستایی به شهری به ویژه رشد مناطق کلان شهری، اهمیت یابی مناطق کلان شهری در عرصه جهانی شدن اقتصاد جهت پذیرش فعالیت های تولیدی صنعتی و خدماتی پیشرفته از پیامدهای فرایند جهانی شدن اقتصاد در دو دهه اخیر می باشد (جدول شماره ۱). پیامد فضایی جهانی شدن اقتصاد ظهور شهرهای جهانی بعنوان گره های شبکه اقتصاد جهانی بوده که در مناطق مختلف جهان اعم از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه به نقش آفرینی می پردازند. جان فریدمن (۱۹۸۶) متخصص در مطالعات برنامه ریزی شهری و منطقه ای از این گونه

1 Global city-region

2 Global cities

شهرها به عنوان «نقاط کانونی»^۱ در اقتصاد جهانی نام می برد. مانوئل کاستلز این پیامد را در شهر اطلاعاتی و فضای جریان ها جستجو می کند. به بیان کاستلز اقتصاد اطلاعاتی-جهانی پیرامون مراکز فرماندهی و کنترل سازمان یافته، که توانایی هماهنگی، نوآوری و مدیریت فعالیت های درهم تنیده شبکه های شرکت ها را دارا هستند. این وجه تولید الگوی فضایی متفاوتی را ایجاد کرده است که ویژگی آن پراکندگی و تمرکز همزمان خدمات پیشرفته است. این خدمات سهم خود را در اشتغال و تولید ناخالص داخلی اکثر کشورها به نحو چشمگیری افزایش داده اند، و در کلان شهرهای پیشتاز جهان بیش ترین رشد اشتغال و بیش ترین نرخ سرمایه گذاری را به خود اختصاص داده اند. (کاستلز، ۱۳۸۵: ۴۵۳)

بنابراین شهرهای جهانی بعنوان الگوی جدید شبکه شهری جهانی در عصر جهانی شدن اقتصاد از مراکز اصلی تبادل امور مالی، تولیدات و خدمات پیشرفته صنعتی در اقتصاد جهانی بوده، که عمدتاً در بستر مناطق کلان شهری اصلی موجودیت و تکوین یافته اند.

¹ Focal point

جدول ۱: همراهی دگرگونی های فن آوری، اقتصادی و فضایی در دوران نوین

<p>-دگرگونی فن آوری اطلاعات،</p> <p>- ظهور اقتصاد دانش شامل خدمات مولد، ارتباطات، فن آوری پیشرفته، خدمات مالی و بیمه، قرار داشتن در آستانه انقلاب جدید در فن آوری</p> <p>-دگرگونی اقتصاد:</p> <p>جهانی شدن تولید، ظهور مناطق جدید صنعتی، جهانی شدن اقتصاد شامل رشد شتابان سرمایه گذاری خارجی، بخش مالی، گردشگری، صنعت، تجارت.</p> <p>-دگرگونی فضا:</p> <p>ظهور مجتمع های فناوری پیشرفته و خدمات مولد، آمیختگی مزیت نسبی در کشورها از لحاظ بخشی و فضایی، ظهور بازاریابی فضا، شهرهای جهانی به عنوان محل اصلی استقرار و راهبری علم و فن آوری پیشرفته، تولید و اقتصاد نوین و رقابت اقتصادی و فرهنگی در جهان.</p>

ماخذ: مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۵: ۲۱۲ (طرح مطالعات اسناد فرادست تهران)

مجموع تحولات مذکور در نظام های اقتصادی و اجتماعی جهانی و برجسته شدن نقش مناطق کلان شهری از حیث جذب سرمایه های سیال خارجی، مقرر تولیدات صنعتی و خدماتی پیشرفته، موجب تمرکز و توجه مدیران و سیاست گذاران در سطوح ملی و محلی به این مناطق گردیده است. رقابت برای ورود به شبکه شهرهای جهانی و پذیرش نقش های جدید الزامات و تغییراتی را متوجه نوع و شیوه های مدیریت و برنامه ریزی فضایی مناطق شهری به طور اعم و مناطق کلان شهری به طور ویژه مطرح ساخته است. (سرور، ۱۳۸۷: ۵۸)

۴- بازتاب جهانی شدن اقتصاد در مناطق کلانشهری و برنامه های فضایی این مناطق

مفاهیم جهانی شدن و توسعه شهرها با یکدیگر پیوند تنگاتنگی دارند، مناطق شهری بزرگ هم مکان ممتاز توسعه و هم برانگیزاننده آن و نقطه اتصال سرزمین به جریانات مبادلات جهانی هستند. ورود سرمایه گذاری های خارجی، تجارت و مبادلات علمی، همکاری های فرهنگی، آمد و شد انسان ها نیز در این مناطق بیش تر رخ می دهد. به تبعیت از این تحول محتوا، ویژگی و تخصص شهرها نیز دستخوش تغییر گردیده و ماده اولیه تمرکز و توسعه نه بر اساس موجودیت منابع طبیعی، بلکه دانش، نوآوری، ظرفیت ایجاد

کارکردها و قدرت سازمان دهی می باشد. با تغییرات فضایی ایجاد شده در مفهوم، گستره و حوزه نفوذ کارکردی شهرها، قطعاً مفاهیم مدیریت و برنامه ریزی و بازیگران فضای شهر و منطقه نیز دستخوش تغییر گردیده و ضرورتاً به رویکردها و برنامه های جدیدی برای هدایت هماهنگ تحولات اقتصادی، اجتماعی و فضایی نیاز می باشد. بر اساس نتایج بررسی گروه پژوهشی پیتر تیلور در حوزه شهرهای جهانی ۵۴ شهر جهانی بر اساس اهمیت و نقش اقتصادی هر کدام از آنها در سه رده آلفا، بتا و گاما شناسایی شده اند. که سهم کشورهای در حال توسعه نوظهور صنعتی در شرق آسیا قابل ملاحظه بوده و شهرهای همچون کوالالامپور، جاکارتا، سنول، شانگهای، پکن، بانکوک و مانیل در رده های بتا، و گاما به ایفای نقش می پردازند. بررسی تجارب برنامه های ملی و فضایی این گروه از کشورها در توسعه مناطق کلانشهری از نقش مهم و کلیدی مجموعه اقدامات یکپارچه و هماهنگ دولت ها و مدیریت شهری در ظهور شهرهای جهانی در بستر این مناطق حکایت دارد. (سرور، ۱۳۸۶: ۹۰).

در این قسمت با عنایت به تجربه مطلوب برنامه ریزی فضایی در مناطق کلان شهری از نظر همگرایی با سیاست های اقتصادی ملی، در کشور مالزی و چین که به ظهور دو شهر جهانی کوالالامپور و شانگهای در شبکه شهری جهانی شده امکان داده، مجموعه اقدامات انجام شده در دو منطقه کلان شهری مذکور به فراخور موضوع و دسترسی به اطلاعات مورد بررسی قرار می گیرد.

۴-۱- منطقه کلان شهری کوالالامپور و پروژه سوپر کریدور چند منظوره ای (MSC)^۱

در سال ۱۹۹۱ دکتر ماهاتیر محمد نخست وزیر سابق مالزی چشم انداز ابتکاری ۲۰۲۰ مالزی را اعلام کرد. این طرح ابتکاری موقعیت پایتخت کشور یعنی کوالالامپور را در تبدیل به شهر جهانی پشتیبانی می کند. بر اساس اهداف چشم انداز ۲۰۲۰ جابجایی از یک اقتصاد صنعتی به سمت اقتصاد دانش محور برای مالزی یک ضرورت اجتناب ناپذیر است. به این جهت در راستای تحقق برنامه های توسعه بلند مدت ملی بر تجدید ساختار کوالالامپور و پایتخت متمرکز گردید (Jen Yih Yap, 2004: 30-35). (شکل ۱).

سوپر کریدور چندرسانه ای یکی از بزرگ ترین پروژه های زیرساختی دولت مالزی است. این جا در قلب بلوک سازمان همکاری کشورهای جنوب شرق آسیا (آسه آن)^۱ در

^۱ Multimedia Super Corridor

آسیای جنوب شرقی، یک راهبرد توسعه کاملاً ملی به شکل برنامه ای واحد برای احداث یک کریدور عظیم شهری جدید متمرکز شده است. هدف پروژه جایگزین کردن مجموعه ای بسیار گسترده از خدمات، فن آوری اطلاعات، رسانه ها و صنایع ارتباطات به جای اقتصاد مبتنی بر تولید در مالزی از طریق تبدیل بخش گسترده ای از جنگل های بارانی و کارخانجات تولید لاستیک به «کانون فن آوری آسیا» تا سال ۲۰۲۰ است. پروژه مذکور از مرکز پایتخت (شهر کوالالمپور) آغاز می شود و در سی مایلی مسیر جنوب در یک فرودگاه بین المللی جدید و عظیم به پایان می رسد که در واقع با هدفمندی در مسیر سنگاپور قرار داده شده است. دولت ملی علاوه بر ایجاد انگیزه های مالیاتی، ساختارهای هزینه ای مطلوب و زیرساخت با کیفیت بالا، قوانین ویژه ای را مختص این منطقه تدوین نموده است. شرکت های بین المللی در انتقال کارکنان دانایی محور از گوشه و کنار دنیا آزاد هستند. مجموعه ای خاص از «قوانین سایبر» در زمینه حقوق معنوی برای تضمین بازگشت هزینه های سرمایه گذاری شرکت ها به صورت اینترنتی وضع گردیده است. (مرکز سکونتگاه های انسانی سازمان ملل متحد^۱، ۱۳۸۸: ۳۷) رقابت با دیگر مراکز اطلاعاتی شهرهایی همچون پارک تحقیقات، IT، سایبرپورت^۲، هنگ گنگ و بندر سیلیکون^۳ سنگاپور و نیز منطقه جدید غرب پکن^۴ از دیگر انگیزه ها و اهداف دولتمردان مالزی است. این پروژه شامل دو شهر جهانی بوده، پوتراجایا^۵ که مقر جدید دولتی و پایتخت اداری دولت مالزی می باشد، که در کل ۷۹۰۰۰ شغل دولتی و ۵۹۰۰۰ شغل خصوصی را در افق طرح ایجاد خواهد کرد. اما سایبرجایا^۶ شهری هوشمند با صنایع چند رسانه ای مجهز به کارکرد شرکت های چندملیتی با خاستگاه بین المللی می باشد که بطور مستقیم تولیدات گسترده جهانی و فعالیت های تجاری را با استفاده از فناوری مولتی مدیا (چند رسانه ای) کنترل می کند. اما سایبرجایا^۷ شهری هوشمند با صنایع چند رسانه ای مجهز به کارکرد شرکت های چندملیتی با خاستگاه

¹ Association of Southeast Asian Nations(ASEAN)

² United Nations Center For Human Settlements

³ Cyberport

⁴ Silicon

⁵ Zhongguancun

⁶ Potrajaya

⁷ Cyberjaya

⁸ Cyberjaya

بین المللی می باشد که به طور مستقیم تولیدات گسترده جهانی و فعالیت های تجاری را با استفاده از فناوری چند رسانه ای^۱ کنترل می کند.

اجرای این پروژه به نتایج ذیل منجر گردیده است:

- افزایش دوبرابری درآمد سرانه نسبت به میانگین مالزی و حدود ۱۰۷۵۵ دلار در سال ۲۰۰۰

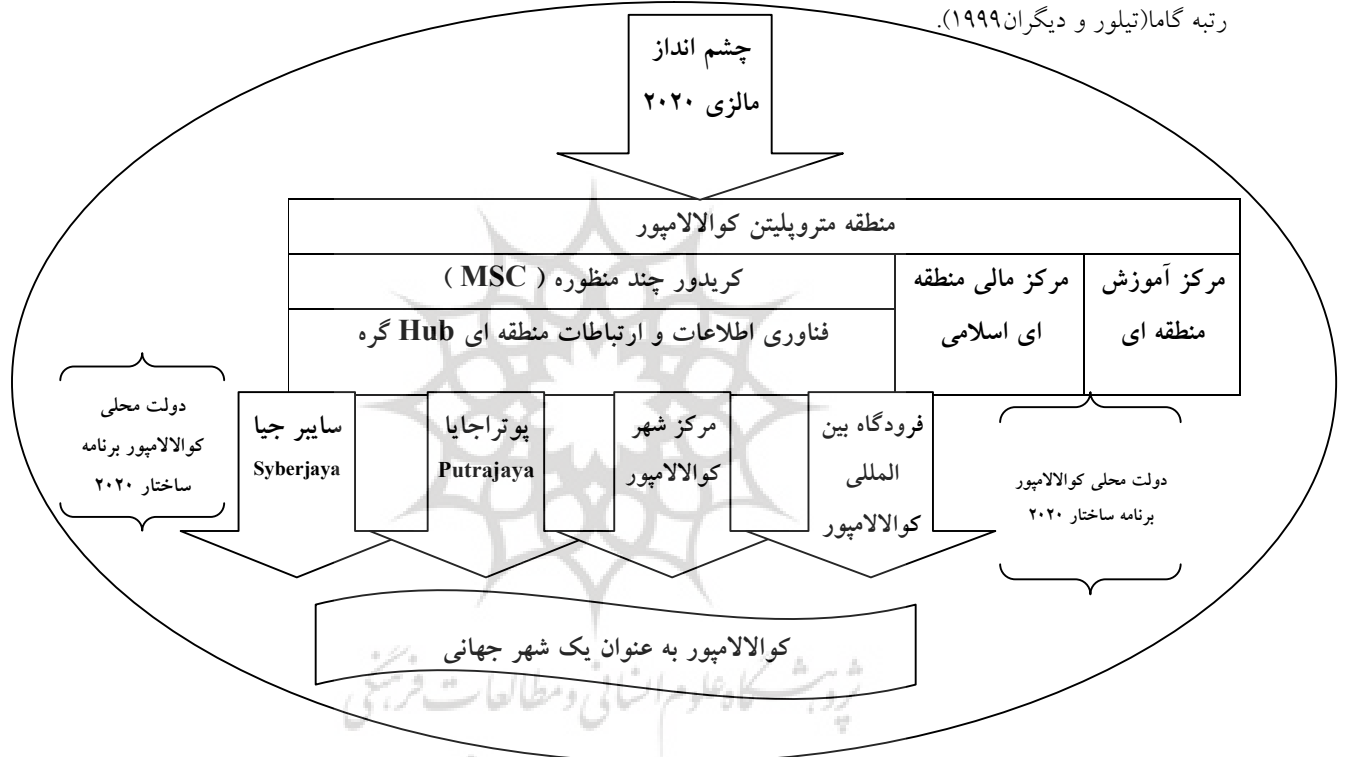
- سرمایه گذاری ۸۵۵ شرکت خارجی در بورس کوالالامپور در بین سال های ۱۹۹۰ الی ۲۰۰۳ که ارزش کل آن به بیش از ۱۵۳.۲ میلیارد دلار می رسد.

- اشتغال بیش از ۲۰.۰۰۰ نفر در مراکز پوتراجایا و سایبرجایا تا سال ۲۰۰۳ و افزایش

سطح اشتغال به ۲.۵ نفر در واحد خانوار با تکیه بر افزایش سهم بخش صنعت و IT

- تبدیل کوالالامپور به عنوان یکی از مناطق کلان شهری جهانی در شرق آسیا در

رتبه گاما (تیلور و دیگران ۱۹۹۹).

شکل ۱: جایگاه کوالالامپور در چشم انداز ۲۰۲۰ مالزی

مأخذ: Jen Yih Yap, 2004:28

¹ Multi media

۴-۲- سیاست درهای باز اقتصادی در چین و ظهور شهر جهانی شانگهای

دولتمردان چین از سال ۱۹۷۹ دوران جدیدی معروف به سیاست درهای باز اقتصادی را شروع کردند. این دوره حرکت به سمت اقتصاد بازارگرا و ترکیب آن با اقتصاد سیوسالیستی در جهت بخدمت گرفتن سرمایه و تکنولوژی دنیای توسعه یافته بود. اقدامات ساختاری مذکور بازتاب کالبدی و فضایی خاصی در جغرافیای شهری و مناطق این کشور بر جای گذاشته است. شهرهایی همچون شانگهای بعد از این دوره تغییرات فضایی-کالبدی شگرفی را تجربه کرده اند، به گونه ای که در قلمرو فضایی این منطقه شهری برجها و آسمان خراش های شیشه ای و مجلل، که نمادهای جدید شهر در عصر جهانی شدن بوده را به نمایش می گذارد. شانگهای یکی از چهار شهرداری کشور چین می باشد که با سیستم اداری شبیه به استان بصورت حکومت شهری شانگهای اداره می شود. در این شکل از شیوه حکومتی علاوه بر شهر شانگهای کل منطقه شهری بمساحت ۶۳۴۰ کیلومتر مربع در قلمرو اختیارات شهرداری می باشد. استاندار به عنوان بازوی اجرایی و شهردار شانگهای با کمیته دائمی آن تصمیم گیران سیاسی محسوب می شوند. با توجه به اهمیت شانگهای و قلمرو پیرامون آن دولت مرکزی به عنوان مناطق ویژه اقتصادی اختیارات ویژه ای به دولت محلی جهت اجرای برنامه ها و اگذار کرده است، حکومت شهری یعنی شهرداری به طور مستقیم گزارشهای خود را به دولت مرکزی در پکن می فرستد. کانون برنامه ریزها و توسعه این منطقه ناحیه جدید پودنگ (PNA)^۱ می باشد که از سال ۱۹۹۰ شروع شده است. محوریت برنامه ریزی و توسعه شهری در این ناحیه ایجاد شهرهایی از نوع چینی و نیز پاسخ گویی به نیازها و کارکردها در مقیاس جهانی بوده است. اصول بنیادین سرلوحه برنامه ها و طرحهای توسعه شهری عبارت بوده اند از:

- تأکید برنامه ها در این ناحیه به توسعه اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی و پایداری می باشد.
- تمرکز برنامه های توسعه صنعتی، بر خدمات پیشرفته تجاری و مالی، فن آوری بالا و گردشگری
- توسعه شهری به ساخت و گسترش زیرساختها و طراحی محیطی اکولوژیک تأکید دارد.
- تأکید بر احیا و توسعه مجدد بافت های قدیمی شانگهای

¹ Pudong New Area

عناصر متعددی همچون نهادهای متولی محلی و ملی در تدوین برنامه ریزی فضایی بلند مدت، تقسیم کارکردی و نظم و نسق فعالیت های بین ناحیه ای، تاسیس ساختار سازمانی جدید اداری جهت عملیاتی کردن برنامه ها و تعدیل در ضوابط و قوانین مدارا با روندهای جدید جهانی در به ثمر رسیدن اهداف و چشم اندازها و ظهور شانگهای به عنوان شهر-منطقه جهانی نقش بنیادی بازی کرده اند. سیاست های مناسب دولت مرکزی در سطوح مختلف، جهانی و ملی نقش مهمی در ایجاد انگیزه ها و پشتیبانی های ضروری برای دولت محلی در انجام این پروژه را مهیا می کرد. حمایت مالی دولت در ایجاد زیرساخت هایی شهری و فرا شهری در این امر درخور توجه می باشد. مثلاً با شروع فازهای اجرایی ۴.۶ میلیارد دلار از طرف دولت مرکزی در توسعه و تکمیل مترو به این منطقه تخصیص یافت. فرودگاه بین المللی ناحیه جدید پودنگ بزرگ ترین پروژه زیرساختی در شانگهای با ۱.۶ میلیارد دلار هزینه اولیه ساخته شد. همچنین در چهاردهمین کنگره ملی حزب کمونیست چین در سال ۱۹۹۲ دولت چین تبدیل شانگهای به یک مرکز اقتصادی، سرمایه گذاری و تجارت بین المللی در مقیاس بین المللی را از اهداف مهم خود قرار داد. با توجه به مستندات موجود این منطقه در حال حاضر رهبری توسعه در منطقه شهری شانگهای را به خدمت گرفته است. در سال ۲۰۰۱ میزان تولید ناخالص داخلی^۱ GDP در این ناحیه به اندازه تمام ناحیه شانگهای در سال ۱۹۹۱ بوده است. میزان رشد GDP در ۱۰ سال نخست یعنی تا ۲۰۰۰، ۲۰ درصد بود. در جولای ۲۰۰۰ میزان رشد تجارت خارجی با ۵۵.۵ درصد به رقم ۱۲.۴ میلیارد دلار، صادرات با ۳۴.۴ درصد به ۴.۶ میلیارد دلار و واردات با ۷۱.۶ درصد به ۷.۷۴ میلیارد دلار رسید. اندازه گیری سرانه GDP در این منطقه حاکی از رشد ۸ برابری آن به میانگین چین است. همچنین درآمد این ناحیه شهری به عنوان بزرگ ترین بخش شهری منطقه بالغ بر یک میلیارد دلار در سال می باشد. (Andraw M. Marton, 2004: 5-10)

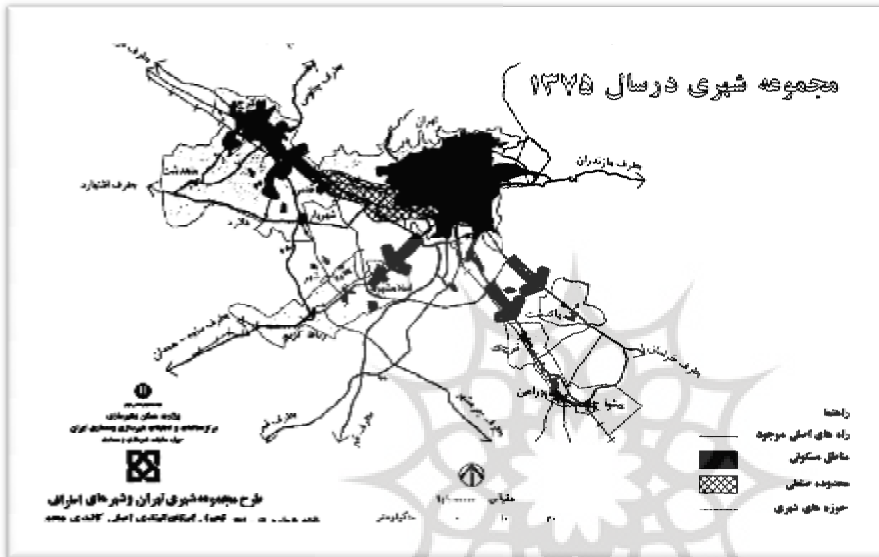
۵- جایگاه جهانی شدن اقتصاد در برنامه ها و سیاست های فضایی منطقه کلان شهری تهران:

۵-۱- شناخت منطقه کلان شهری تهران

این منطقه شامل شهر تهران و کانون های جمعیتی، اقتصادی و خدماتی اطراف آن است، که حدود ۱۲۰۰۰ کیلومتر مربع از مساحت ۱۸۸۰۰ کیلومتری استان تهران را در بر گرفته

^۱ Gross Domestic Product

است. شکل گیری این مجموعه بعد از سال های ۱۳۴۵ و متأثر از محرک هایی نظیر توسعه راه ها و امکانات جابه جایی، انتقال صنایع به خارج از محدوده تهران مرکزی، تصویب اولین طرح جامع تهران و گرانی زمین در این شهر در کنار تشدید افزایش جمعیت و مهاجرت گروه های کم درآمد به این شهر می باشد، که منجر به استقرار جمعیت و فعالیت در شعاع ۴۰-۳۰ کیلومتری تهران گردیده است. با شکل گیری این مجموعه بازار واحدی از فعالیت، خدمات و سکونت تجلی یافت. مطابق با آمارهای سال ۱۳۸۵، ۱۳۴۲۲۰۰۰ نفر جمعیت در ۵۳ نقطه شهری و نواحی روستایی آن ساکن هستند.

شکل ۲: استخوان بندی کالبدی منطقه کلان شهری تهران (مأخذ: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۵)

۵-۲- تحلیل محتوایی اسناد مصوب تهران

تحلیل اسناد مصوب تهران را از طرح جامع اول تهران (مصوب ۱۳۴۷) آغاز می کنیم. این طرح همزمان با آغاز برنامه چهارم عمرانی (۵۲-۱۳۴۷) تهیه شد. در این برنامه ایجاد قطب های صنعتی و صنایع سنگین و مادر در دستور کار قرار داشت. در طرح جامع تهران اهداف و راهبردهای چون تبدیل شهر تهران به زیباترین شهر خاورمیانه، فراهم ساختن فضای کافی برای فعالیت بازرگانی در سطوح مختلف (خرده فروشی، عمده فروشی و خدمات)، فراهم آوردن فضای کافی برای فعالیت های صنعتی در دستور کار قرار گرفت.

همچنان که فراهم آوردن امکانات ورزشی و تفریحی به شدت مورد توجه بود. برای تحقق این اهداف و راهبردها ایجاد یک محوطه ۳۵۰۰ هکتاری برای صنایع بزرگ در محور تهران کرج، ایجاد یک مرکز اصلی تجاری شهر در اراضی عباس آباد و احداث ورزشگاه المپیک در غرب تهران پیشنهاد شده بود (فرمانفرمائیان و گروئن، ۱۳۴۵)، که به جز مرکز اصلی تجاری بقیه تحقق یافت. در نتیجه می‌توان گفت در طرح جامع اول تهران فراهم آوردن فضای لازم برای تبدیل آن به یک شهر صنعتی با قابلیت های بین المللی که شایسته یک مرکز ملی باشد در دستور کار بوده است. این اهداف با برنامه‌های اقتصادی آن زمان همخوانی داشته و یکدیگر را تکمیل می‌کردند. اما علی رغم توجه طرح جامع اول نسبت به نظم و نسق فعالیت ها و اعتلای جایگاه ملی و فرا ملی تهران، این طرح به پیرامون تهران عنایتی نداشت. با پیروزی انقلاب و دوران جنگ اهداف راهبردی طرح جامع اول تهران پی گیری نشد. مسایل ناشی از فرار سرمایه‌ها، ملی شدن بانکها و کارخانه های بزرگ، جنگ، تحریم اقتصادی و غیره تهران را از جایگاه یک مرکز بین المللی در سطح خاورمیانه خارج کرد. این مسائل باعث آن شد که در سطح ملی توقف رشد اقتصادی (در عین افزایش جمعیت) و در سطح تهران رشد منفی اقتصادی بوجود آید. که این خود یکی از دلایل توقف رشد ملی بود. در عوض رشد جمعیت چه در شهر تهران و چه در منطقه پیرامونی آن (عمدتاً به صورت اسکان غیررسمی) با آهنگی پرشتاب ادامه یافت. با پایان یافتن جنگ ایران و عراق در سطح آمایشی در سند طرح آمایش سرزمین، مصوب سال ۱۳۶۸ سازمان برنامه و بودجه، موارد زیر درباره شهر تهران عنوان شده است:

"مهار و رشد آمایش درونی قطب‌های اشباع شده‌ای که حجم جمعیت و فعالیت بر ظرفیت های زیربنایی و استعدادهای تولیدی آن فزونی یافته و تداوم رشد آن موجب کاهش بازدهی اقتصادی و افزایش ناهنجاری های اجتماعی می‌گردد. خصوصاً در مورد تهران، ممنوعیت استقرار فعالیت های تولیدی و خدماتی جدید دارای عملکرد و فرامنطقه‌ای...." (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۷).

در این رویکرد کاهش بهره‌وری و تولید تهران را در گذشته، نه ناشی از خروج فعالیت های برتر از آن، بلکه ناشی از تمرکز جمعیت و فعالیت دانسته و انتقال بخشی از فعالیت های صنعتی و خدماتی و مهاجر فرست نمودن استان را تا سال ۱۳۸۱ مطرح نموده بود. به هر صورت براساس همین رویکرد مقوله انتقال پایتخت از تهران نیز مطرح گشت و

طرح جامع دوم تهران (۱۳۷۰) نیز از لحاظ راهبردی ملهم از آن بود. اما از سوی دیگر واقعیت‌های موجود باعث شد که در سال ۱۳۶۶ شرکت شهرکهای صنعتی تهران تاسیس شود و در سال ۱۳۶۹ براساس مصوبه هیات وزیران تاسیس ۱۵ شهرک صنعتی تا سال ۱۳۷۶ صورت پذیرفت، که برخی از آن‌ها همچون اشتهاارد دارای فعالیت قابل توجهی گشته‌اند. یا آن که در سال ۱۳۶۹ وزارت صنایع سنگین مجوز ایجاد ۴۰۰ واحد صنعتی قطعه ساز را از هیات دولت دریافت نمود. از سوی دیگر هر چند که در طرح جامع اول خروج پادگان‌ها از تهران پیش بینی شده بود، سطح آنها در سال ۱۳۶۵ به ۵ برابر افزایش یافته بود (اطهاری و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۸۰). بدین ترتیب ملغمه‌ای از برنامه‌های ناسازگار با واقعیت و ناهماهنگ با یکدیگر بر شهر تهران حاکم گشت. به خصوص که شهرداری تهران از سال ۱۳۶۸ اقدام به فروش تراکم برای تأمین هزینه‌های خود (به دنبال مصوبه هیات وزیران برای خودکفایی) نمود و بدین ترتیب بر این آشفتگی بازار افزود. کلیات طرح جامع دوم تهران نیز در اسفند ماه سال ۱۳۷۰ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسید. در واقع هدف اصلی طرح سامان دهی تحدید جمعیت شهر تهران به میزان نهایی ۷/۶۵ میلیون نفر و ابزار اصلی تحقق آن نیز تمرکززدایی و تراکم‌زدایی از شهر تهران در داخل و بیرون آن تشخیص داده شده بود (شرکت پردازش برنامه ریزی شهرداری تهران، ۱۳۷۵). بدین ترتیب باز هم از لحاظ محتوایی این طرح را کسی جدی نگرفت و حتی شورای عالی شهرسازی و معماری نیز با برخی مصوبات اجازه عدول از قواعد ساختمانی را هم به شهرداری داد تا جز در معابر اصلی، بقیه طرح جامع تهران زیرپا گذاشته شود. نتیجه آن از دست دادن بسیاری از سطوح و چشم اندازهای طبیعی بود، که در طرح جامع اول برای تبدیل شهر تهران از یک شهر صنعتی بین المللی به یک شهر دانش پایه جهانی در نظر گرفته بود.

در ابتدای دهه ۱۳۷۰ هنگام تهیه طرح جامع دوم واژه جهانی شدن با ابزارهای آن (توسعه فن آوری اطلاعات) در ادبیات اقتصادی و سیاسی رواج بود، لکن اهداف و افق این طرح بیش تر کالبدی و فاقد نگرش کلان در خصوص نقش آفرینی بزرگ ترین مرکز سیاسی، اقتصادی کشور در سطح ملی و فراملی در تحولات اقتصاد جهانی و نیز ضرورت مدیریت یکپارچه بر این منطقه کلان شهری بود. به جای پرداخت به الزمات و راهبردهای فضایی و شروط تحقق این هدف بزرگ، این طرح به تمرکز زدایی یک جانبه از تهران اکتفا

نموده بود. می‌توان گفت که در این دوره مدیریت فضایی کشور و تهران، دچار تناقضات و نوسانات عدیده بود.

در دو دهه اخیر "طرح مجموعه شهری تهران"، "چشم انداز بلند مدت جمهوری اسلامی" (تا سال ۱۴۰۴)، "برنامه چهارم توسعه" (۸۸-۱۳۸۴) و "طرح جامع تهران" مصوب شده اند، که حاوی نکات مستقیم و غیر مستقیم درباره تهران هستند. مطالعات طرح مجموعه شهری تهران از سال ۱۳۷۵ آغاز شد در سال ۱۳۷۹ به پایان رسید و وارد فرایند طولانی تصویب گشت. همین هنگام طرح "تعادل بخشی تهران" با تکیه بر انتقال پایتخت از تهران نیز به شورای عالی ارایه شد. اما مطالعات مشاور حاکی از پرهزینه بودن این اقدام برای دولت بود. در مصوبه ۱۳۸۲ هیأت وزیران کلیات، مشخصات و شروط تحقق اهداف طرح مجموعه شهری تهران به تصویب رسید، که در جدول شماره ۲ گزیده ای از آن ارائه شده است.

جدول ۲: مصوبه هیأت وزیران در ارتباط با کلیات، مشخصات و شروط تحقق اهداف طرح مجموعه شهری تهران

<p>- ایجاد شرایط لازم در مجموعه شهری تهران برای نبل به جایگاه شایسته و ایفای نقش در سطح ملی و بین المللی</p> <p>- کاهش تمرکز جمعیت و فعالیت در شهر تهران و توزیع آن در سایر کانونهای جمعیتی مجموعه شهری</p> <p>- تاکید بر حل مساله اسکان غیر رسمی و تامین مسکن کم درآمدها</p> <p>- بازنگری در ضوابط و مقررات ناظر بر استقرار صنایع براساس شرایط نوین اقتصادی با توجه ویژه به صنایع با فن آوری های پیشرفته</p> <p>- برنامه ریزی برای خروج تدریجی بخشی از فعالیت های خدماتی آموزشی، صنعتی، کشاورزی و تجاری غیر ضروری و نامتناسب با ظرفیت شهری و مجموعه شهری تهران (در حد ۲۵۰ هزار شغل)</p>
--

مأخذ: مرکز مطالعات و تحقیقات معماری و شهرسازی ایران، ۱۳۸۵ (طرح مطالعاتی اسناد فرادست تهران)

در این مصوبه در بخش صنایع بر خروج تدریجی مشاغل از مجموعه شهری و نه حذف فرصت های شغلی از آن، بلکه جای گزینی آن با مشاغل نوین با فن آوری بالا و پیشرفته تأکید شده است. در آذرماه ۱۳۸۲ سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ و سیاست های کلی برنامه چهارم توسعه به تصویب رسید. هر دو سند نکات قابل توجهی را درباره جامعه آینده ایرانی داراست، که گزیده ای از آنها در جدول شماره ۳ آمده است. در این زمینه ها به خصوص اقتصاد دانش، منطقه کلانشهری و شهر تهران می باید دارای نقش پیشرو باشند. در قانون برنامه چهارم توسعه نیز برنامه های تحقق اهداف و سیاست

های پیش گفته در سال ۱۳۸۳ به تصویب رسید. در این برنامه رشد اقتصاد ملی دانایی محور در تعامل با "اقتصاد جهانی" هدف عمومی بوده است (جدول شماره ۴).

جدول ۳: اهداف و سیاست های سند چشم انداز و سیاست های کلی برنامه چهارم توسعه در ارتباط با جامعه ی ایرانی

- برخوردار از دانش پیشرفته در تولید علم و فناوری، با تکیه بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی.
- دست یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تاکید بر جنبش نرم افزار و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقاء نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل.
- فراهم آوردن زمینه های لازم برای تحقق رقابت پذیری کالاها و خدمات کشور در سطح بازارهای داخلی و خارجی و ایجاد سازوکارهای مناسب برای رفع موانع توسعه صادرات غیر نفتی
- تلاش برای دستیابی به اقتصاد متنوع و متکی بر منابع دانش و آگاهی، سرمایه انسانی و فن آوری نوین
- کسب فن آوری، به ویژه فناوریهای نو شامل فن آوری های زیستی، اطلاعات و ارتباطات، هوا فضا و هسته ای

مأخذ: سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ و سیاستهای کلی برنامه چهارم توسعه (۸۸-۱۳۸۴) مصوب ۱۳۸۳

جدول ۴: بندهایی از قانون برنامه چهارم توسعه در ارتباط با مناطق کلان شهری

- بند ب ماده ۴: در جهت افزایش توان رقابت پذیری بنگاه های فعال در صنایع نوین اقدامات ذیل انجام پذیرد:
  - ایجاد مناطق ویژه صنایع با فن آوری های برتر در جوار قطب های علمی - صنعتی کشور و در مکان های مناسب
  - شهرک های فناوری را در مکان های مناسب ایجاد نماید.
  - موسسات پژوهشی لازم برای توسعه فناوری های پیشرفته و جدید از طریق مشارکت شرکت ها و بنگاه های اقتصادی با مراکز پژوهشی (آموزش عالی)، کشور ایجاد نماید.
- بند ج ماده ۴۳: پیش بینی تمهیدات لازم به منظور بهره برداری حداکثر از ظرفیت های ملی و منطقه ای حوزه های فناوری اطلاعات، فناوری زیستی، زیست محیطی، هوا فضا و هسته ای
- بند الف ماده ۷۵: بهره بهره گیری مناسب از موقعیت و توانمندی های عرصه های مختلف سرزمین، برای توسعه علم و فناوری و تعامل با اقتصاد جهانی از طریق مختلف از جمله تعیین مراکز و پارک های فناوری، علمی، تحقیقاتی و تخصصی و همچنین تعیین نقش و عملکرد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی بند
- بند ب ماده ۷۵: استفاده مناسب از قابلیت ها و توان کلان شهرها در جهت تقویت نقش فراملی و ارتقاء جایگاه بین المللی کشور از طریق تقویت مدیریت توسعه، برنامه ریزی و اجرا در این شهرها تعیین حوزه عملکرد فراملی و بین المللی و انتقال همزمان وظائف ملی و منطقه آنها به سایر شهرها.

مأخذ: قانون برنامه چهارم توسعه ۸۸-۳۸۴، مصوب ۱۳۸۳ مجلس شورای اسلامی

همان طور که مشاهده می شود این سند مهم علاوه بر تاکید بر مقولاتی چون "اقتصاد دانش پایه"، آن چه را که تمرکز زدایی صرف نامیده ایم و اساس طرح های آمایشی گذشته بود، کنار گذاشته شده است. سند قابل تکیه دیگر، "ضوابط ملی آمایش سرزمین" است که در سال ۱۳۸۳ و پس از تصویب برنامه چهارم توسعه به تصویب هیات وزیران رسیده است. برخی از موارد قابل تأکید آن برای چشم انداز تهران که قبلاً تکرار نشده اند در جدول ۵ ارائه شده است. همانند قانون برنامه چهارم، این برنامه نیز بر "استفاده مناسب از قابلیت ها و توان کلان شهرها" تأکید دارد و به جای "انتقال امکانات"، سیاست "کاهش سهم یا تراکم فعالیت از تهران و منطقه پیرامونی آن" در دستور کار قرار داده است. آخرین سند مصوب، طرح جامع جدید تهران (۱۳۸۵) می باشد. چشم انداز عمومی ترسیم شده تهران در اسناد فرادست آن در جدول شماره ۵ ارائه شده است.

جدول ۵: گزیده ای از سند "ضوابط ملی آمایش سرزمین" در ارتباط با چشم انداز ترسیم شده برای تهران

- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور به ویژه تهران و اصفهان، مهار روند رو به رشد جمعیت و فعالیت در این مناطق، از طریق دگرگونی ساختار فعالیت صنعتی و خدماتی آنها در راستای افزایش سهم فعالیت های دانش پایه ....

- تغییر نقش و عملکرد شهر تهران به عنوان مرکزی با عملکرد بین المللی و شهرهای اصفهان، مشهد، تبریز، شیراز، اهواز و کرمانشاه به عنوان مرکزی با عملکرد فراملی برای پوشش خدماتی در حوزه های جغرافیایی و یا عملکردی خاص

- تأکید بر استفاده از ظرفیت های اجتماعی و فرهنگی و علمی استانها و مناطق کشور به ویژه شهرهای تهران، شیراز، اصفهان، مشهد، تبریز، اهواز و یزد، با محدود نمودن توسعه کمی سطوح پایین آموزش عالی به نفع سطوح بالاتر و ارتقای سطح کیفی موسسات آموزش عالی و مراکز پژوهش و فن آوری آنها برای توسعه همکاری های علمی بین المللی و ایفای نقش واسط بین کشورهای منطقه و کشورهای پیشرفته

- توسعه و تجهیز گزیده ای از محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین المللی شمالی - جنوبی و شرقی - غربی کشور به عنوان محورهای اولویت دار توسعه، برای استفاده مناسب از موقعیت ممتاز ارتباطی کشور با تأکید بر تمرکز زدایی ارتباطی از تهران و استفاده از مسیرهای جایگزین

- توسعه صنایع پشتیبان حمل و نقل .... در مراکز و نواحی مستعد (با تأکید بر کاهش سهم تهران در صنایع خودروسازی)

- تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه، با تأکید بر توسعه، خدمات پشتیبان تولید، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، بانکی و بیمه ای، حمل و نقل و ترانزیت و استفاده از فن آوری های نوین در این بخش، متناسب با نقش و جایگاه بین المللی کشور

مأخذ: سند ضوابط ملی آمایش سرزمین، مصوب ۱۳۸۳ هیات وزیران

در این سند اشاره شده که، شهر تهران با منطقه پیرامونی آن، علی رغم کاستی‌ها و نارسایی‌های برنامه‌های بخشی و فضایی گذشته و تنگناهایی که با آن روبروست، از ظرفیت آشکار و نهفته بالایی برای پاسخ‌گویی به الزامات توسعه پایدار خود و ایران در دوران نوین (عصر اطلاعات و جهانی شدن اقتصاد) بهره‌مند است. در چشم انداز تعریف شده این طرح، تهران به عنوان مرکز بین‌المللی ایران و شهر برتر منطقه آسیای جنوب غربی و جزو شهرهای جهانی رده دوم ترسیم شده است. در جدول شماره ۶ راهبردهای فضایی طرح جامع ۱۳۸۵ تهران ارائه شده است. بدیهی است که طرح جامع تهران باید فضا یا کالبد این روابط اقتصادی نوین را فراهم آورد. یعنی فضای شهر تهران نه تنها باید زمینه ساز و ابزار کیفیت زندگی مطلوب گردد، بلکه باید ابزار کارآمدی و توسعه اقتصادی آن نیز باشد.

جدول ۶: راهبردهای فضایی ترسیم شده تهران در طرح جامع تهران

<p>- جای‌گزینی تدریجی صنایع با فن‌آوری بالای کوچک و متوسط در جای صنایع بزرگ، آلاینده و انبارهای موجود و عدم تغییر کاربری‌های آن‌ها مگر برای جبران کمبود خدمات و تاسیسات شهری عمومی</p> <p>- استفاده از پهنه‌های دارای مزیت محیطی و جغرافیایی که دارای هم‌جواری با دانشگاه‌ها و صنایع موجود هستند، برای شهرک‌های علمی و فنی و یا تشکیل خوشه‌های تخصصی از بنگاه‌های علمی و فنی</p> <p>- فراهم آوردن زیربنا و فضای لازم برای حضور دفاتر بنگاه‌های فراملیتی به ویژه با سامان‌دهی مرکز شهر تهران برای پذیرش متراکم فعالیت‌های اداری، مالی و خدمات مولد بین‌المللی</p> <p>- تقویت و تجهیز شبکه‌ها و نظام آمد و شد درون‌شهری با تکیه بر شبکه ریلی زیرزمینی در پیوند با شبکه‌ها و نظام ملی و فراملی آن برای رساندن سرعت حرکت به ویژه برای ارتباطات فراملی به بالاتر از میانگین شهرهای جهانی</p> <p>- سامان‌دهی به استقرار امکانات و تجهیز دفاعی جهت ارتقاء امنیت نقاط تجمع و فعالیت و رفع کمبودهای تاسیسات خدمات شهری و مدیریت بحران</p> <p>- تقویت تاسیسات ورزشی در حد برگزاری بازی‌های آسیایی یا جهانی</p> <p>- ممنوعیت تغییر کاربری اراضی باغی، زراعی، جنگلی و مرتعی مگر برای خدمات شهری در سطوح شهری و فراشهری</p> <p>- تقویت امکانات استقرار گردشگران سیاحتی و فعالیتی در پیوند با توسعه امکانات فرهنگی، هنری، ورزشی، اقتصادی و ارتباطی و... در این شهرها، تعیین حوزه عملکرد فراملی و بین‌المللی و انتقال همزمان وظائف ملی و منطقه آنها به سایر شهرها.</p>

مانند: بوم سازگان پایدار، ۱۳۸۵

در مجموع با تلفیق مبانی اندیشه ای و نظریه ای و تحلیل محتوای برنامه ها و سیاست های فضایی مصوب مرتبط با تهران و منطقه کلان شهری آن، جنبه هایی از همسویی اسناد مصوب در دو دهه اخیر با این مبانی قابل مشاهده است:

- تهیه طرح مجموعه شهری تهران به عنوان تجلی اراده نظام برنامه ریزی و مدیریت برای اداره و هدایت هوشمند منطقه کلانشهری تهران؛

- توجه به ضرورت اصلاح ساختار اداری-اجرایی کلان شهرها و نیز حل مسأله اسکان غیررسمی جمعیت و فعالیت در مناطق کلان شهری کشور و از آنجمله تهران؛

- تأکید برنامه های مصوب بر کاهش تمرکز جمعیت و فعالیت مناطق کلان شهری از طریق دگرگونی ساختار فعالیت صنعتی و خدماتی با افزایش سهم فعالیت های دانش پایه

- توجه به ضرورت بازنگری در ضوابط و مقررات استقرار صنایع بر اساس شرایط نوین اقتصادی و با توجه ویژه به صنایع با فن آوری های پیشرفته و ممانعت از استقرار بی برنامه جمعیت و فعالیت

- توجه به بسترسازی های لازم برای نیل به جایگاه شایسته و ایفای نقش مناطق کلانشهری در سطح ملی و بین المللی از طریق مدیریت توسعه و برنامه ریزی در این مناطق

- توجه طرح های کالبدی تهران بر فراهم سازی فضای لازم برای حضور خدمات مولد بین المللی، ارتقاء سرعت حرکت شبکه های ارتباطی درون شهری، ارتقاء امنیت نقاط تجمع و فعالیت و رفع کمبودهای تأسیسات خدمات شهری و مدیریت بحران

با این وجود همواره ناهمسویی هایی نیز قابل مشاهده است، که قابلیت اجرای برنامه ها را زیر سؤال می برد. واقعیت منطقه کلان شهری تهران اینست، که با وجود راهبردهای مورد تأکید در برنامه ها و سیاست های مصوب؛ بررسی ها نشان می دهد، که این منطقه به دلایل موانع و محدودیت های ذیل از توسعه منطقه ای، ملی مطلوب و ارتقاء جایگاه بین المللی برخوردار نبوده و نمی باشد:

- تفرق و واگرایی نظام مدیریت توسعه فضایی بر خلاف همگرایی در نظام عملکردی-فضایی منطقه کلان شهری تهران (مدیریت مجمع الجزایری بر سازمان عملکردی یکپارچه)

- تبعیت و تأثیر پذیری شدید نظام های برنامه ریزی و مدیریت شهری از گرایشات شهرنشینی بدون برنامه و سوداندوزی در بخش زمین و ساختمان

- سلطه و تداوم چرخه رانت گیری بخش خصوصی در بخش ساختمان بر نظام

مدیریت شهری

- رقابت‌ستیزه جویانه بین سازمان های بخشی و سازمان های مسئول مدیریت محلی

- عدم پاسخ گویی قوانین موجود در رفع نیازها و ضرورت های زندگی و فعالیت

کلان شهری

- بی توجهی به نقش و جایگاه کنشگران غیردولتی و مردمی و تداوم رویکرد برنامه

ریزی متمرکز، بخشی و از بالا به پایین

- عدم توازن شدید میان مقدار و ترکیب درآمد شهرداری ها با مقدار و ترکیب

تولید ناخالص داخلی کلان شهرها و اتکای شدید به بخش ساختمان

همزمانی این مسائل با شکل گیری منطقه کلان شهری تهران و نیز ظهور مسائل و

مشکلات اجتماعی-اقتصادی و زیست محیطی این مجموعه، از همه مهم تر تحولات جهانی

شدن و ظهور اقتصاد پست مدرن مبتنی بر پایه های جدید درکلان شهرها که بطور اجتناب

ناپذیر به رویکردی نوینی از باب مدیریت و برنامه ریزی شهری نیاز داشت، پیامدهای منفی

زیادی را در توسعه لجام گسیخته منطقه، رشد سکونتگاه های خودرو، حاکمیت نظام

اقتصادی بیمار و نیز تضعیف جایگاه ملی و بین المللی تهران ببار آورده است.

۶- نتیجه گیری

در این مقاله بازتاب های جهانی شدن اقتصاد در مناطق کلان شهری مورد بررسی

قرار گرفت. ابتدا پدیده جهانی شدن اقتصاد و جایگاه آن در تصمیمات و برنامه های

فضایی این مناطق با مروری بر ادبیات مرتبط و نیز بررسی تجاربی از مناطق کلان شهری

کشورهای در حال توسعه تشریح گردید. در ادامه با تحلیل اسناد و برنامه های مصوب

مرتبط با تهران و منطقه کلان شهری آن تلاش شد تا جایگاه جهانی شدن اقتصاد در

اقدامات، سیاست ها و برنامه های فضایی این منطقه مورد شناسایی قرار گیرد. نگاهی گذرا

به یافته های تحقیق نشان می دهد، که حداقل از بعد اندیشه ای، سیاست گذاری و برنامه

ریزی گام هایی در راستای بهره گیری از فرصتها و توانمندی های منطقه کلان شهری تهران

در عصر جهانی شدن اقتصاد و نقش پذیری اقتصادی آن در این عرصه شکل گرفته است.

اما تا رسیدن به این هدف و اصول بنیادین آن راه درازی در پیش است و مستلزم اینست که

نظام مدیریت و برنامه ریزی منطقه کلان شهری تهران؛ کارآمدی و فعالیت پذیری آن را در یک چشم انداز ترسیم شده و یک برنامه راهبردی مشخص مد نظر داشته باشد. با توجه به ماهیت وجودی مناطق کلان شهری و ارتباطات اقتصادی و اجتماعی آنها با تحولات اقتصاد جهانی بدون توجه به این فرایند و الزامات مدیریتی و برنامه ریزی آن، به سختی می توان مشکلات و آسیب های اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی این مناطق را تخفیف داد. در این راستا و در جهت تحقق اهداف برنامه ریزی های فضایی منطقه کلانشهری تهران در عصر جهانی شدن پیشنهادهای زیر ارائه می گردد. این موارد در برنامه ملی و منطقه ای اعم از برنامه چهارم توسعه، چشم انداز بیست ساله، نظریه توسعه پایدار استان، طرح مجموعه شهری و طرح جامع جدید تهران به نوعی مورد تاکید و پشتیبانی قرار گرفته اند:

- ضرورت ایجاد مدیریت یکپارچه متناسب با قلمرو منطقه کلان شهری برای تهیه و ضمانت اجرایی هرگونه طرح آمایشی و ایجاد رویه وحدت در مدیریت های محلی

- تجدید سازمان دهی در مدیریت شهری در مقوله دموکراتیک شدن و ایجاد زمینه برای تشکیل گروه های سازمان یافته شهروندی جهت ایجاد پیوستگی بین مردم و نهادهای مسؤول و نظارت بر حسن انجام کارهای مدیریت شهری

- از آنجائی که کلانشهرها علاوه بر محل سکونت، مکان فعالیت و تقسیم کار در عصر سرمایه داری سازمان یافته می باشند بنابراین برای ورود و نقش آفرینی در این عرصه علاوه بر دولت ها، مدیریت شهری نیز باید راهبرد داشته باشد و قلمرو فعالیتش از ارائه صرف خدمات عمومی به افق های بلند یعنی طراحی فضای شهر مطلوب برای جذب فعالیت های جهانی ارتقاء دهد.

- تأمین منابع درآمدی پایدار و کارآمد برای مدیریت شهری در ساخت و نگهداری زیرساخت ها و خدمات شهری و جلوگیری از سودورزی مدیریت شهری و سایر کنشگران از زمین و ساختمان.

- ورود کلان شهری نظیر تهران به سامانه شهرهای جهانی و نقش آفرینی مثبت مستلزم تجهیز عناصر شهری به زیرساخت های مجهز و نیز ابزارهای فن آوری اطلاعات و نیز آموزش نیروی انسانی در جهت آشنایی با این ابزار و در کل حرکت به سمت فعالیت دانش محور با ارزش افزوده بالا می باشد.

منابع و مأخذ

- اردشیری، مهیار، ۱۳۸۳، تنگناهای ساختاری در نظام برنامه ریزی کشور، مجموعه مقالات همایش مسائل شهرسازی ایران، جلد ۳، نظام برنامه ریزی، انتشارات دانشگاه شیراز
- اطهاری کمال، چشم انداز تهران، روزنامه همشهری ۱۳/۶/۸۵ سال چهاردهم، شماره ۴۰۷۶
- بوم سازگان پایدار، ۱۳۸۵، طرح جامع تهران، گزارش نهایی (جمع بندی نتایج دستاوردهای طرح)
- بهکیش، محمد مهدی، ۱۳۸۰، اقتصاد ایران در بستر جهانی شدن، نشر نی
- توفیق فیروز، داودپور زهره، حسینی محمد تقی و اطهاری کمال جایگاه ملی و فرا ملی شهر تهران، مجموعه مقالات کارگاه تخصصی تدوین سیاست های راهبردی برای توسعه آتی شهر تهران وزارت مسکن و شهرسازی اسفند ۱۳۸۴.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ و سیاستهای کلی برنامه چهارم توسعه (۸۸-۱۳۸۴) مصوب ۱۳۸۳ مقام معظم رهبری.
- _____، قانون برنامه چهارم توسعه ۸۸-۳۸۴، مصوب ۱۳۸۳ مجلس شورای اسلامی
- _____، سند ضوابط ملی آمایش سرزمین، مصوب ۱۳۸۳ هیات وزیران
- _____ استان تهران، سند ملی توسعه استان تهران مصوب ۱۳۸۴/۴/۵ هیات وزیران
- سازمان برنامه و بودجه، سند طرح آمایش سرزمین، مصوب سال ۱۳۶۸
- سرور، هوشنگ، ۱۳۸۷، جهانی شدن اقتصاد و توسعه پایدار مناطق کلانشهری (مورد مطالعه مجموعه شهری تهران)، رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
- سرور هوشنگ، ۱۳۸۶، تجدید ساختار فضایی مکانی منطقه متروپلیتن جاکارتا در عصر جهانی شدن، مجله جستارهای شهرسازی، شماره ۱۹ و ۲۰
- شهرداری تهران، ۱۳۷۷، چکیده طرح سامان دهی تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری
- کاستلز مانوئل، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه ای جلد یک) احد علیقلیان، افشین خاکباز، ۱۳۸۰ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران
- کریپندورف، کلوس، ۱۳۷۸، مبانی روش تحلیل محتوا، ترجمه هوشنگ ناییبی، انتشارات روش.
- لاله پور، منیژه، ۱۳۸۸، مدیریت شهری و سازمان یابی فضایی کلان شهر تهران، رساله دکتری، دانشگاه تربیت معلم تهران.

- مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۷۹، خلاصه گزارش طرح مجموعه شهری تهران و شهرهای اطراف آن، وزارت مسکن و شهرسازی
- مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، ۱۳۸۵، گزارش (۳) مطالعات پایه و فرادست طرح جامع تهران
- مهندسین مشاور فرمانفرمایان و گروه، ۱۳۴۵، طرح جامع تهران.
- مرکز سکونتگاه های انسانی سازمان ملل متحد، ۱۳۸۸، گزارش جهانی سکونتگاه های انسانی با عنوان شهرها در فرایند جهانی شدن، ترجمه رضا پورخردمند و دیگران، انتشارات مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری شهرداری تهران
- نایب سعید، ۱۳۷۹، جهانی شدن اقتصاد و شرکت های چند ملیتی فصلنامه سیاست خارجی، سال ۱۴، شماره ۲.
- Andraw M. Marton, institutional reforms and special economic development in the pudong new area, shanghai, 2004, University of Nottingham, institute of contemporary Chinese studies.
- <http://www.shanghai.gov.cn/gb/shanghai/node8059/BasicFacts/InvestmentGuides/userobject22ai8519.html>
- <http://www.spsr.ucla.edu/globalcityregions/papers&abstracts.html>
- marshall Richard, Temerging urbanity global urban projects in the Asia pacific rim 2003 spon press.
- peter John Marcotullio Globalization, Urban Form and Environmental Conditions in Asia-Pacific Cities urban studies Vol.40 No 2003
- Philip Harrison, Changing Cities: Global Economic, Urban Restruture and Planning Response, 1994 (Natal Town and Regional Planning Commission)
- Roger Simmonds and Gary Hack, Global city regions Their Emerging Forms, 2000, Spon Perss
- Yap, Jen Yih, 2004, From A Capital City to A World City: Vision 2020, Multimedia Super Corridor and Kuala Lumpur, published by Ohio University and OhioLINK

پښتونستان ښار علمي او مطالعاتي مرکز
پښتونستان ښار علمي مرکز